

PSIXOLINGVISTIK TERMINLARING LEKSIKOGRAFIK TALQINI

Nilufar Axmedova

O‘zR FA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori katta ilmiy xodimi, PhD.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10956567>

Annotatsiya. Maqolada tilshunoslikning zamonaviy sohasi sanalgan psixolingvistika va unga oid terminlarning lug‘atlarda berilishidagi o‘ziga xosliklar xususida fikr yuritilgan.

Tayanch so‘z va iboralar: psixolingvistika, psixologiya, izomorfizm, lisoniy irsiyat, lisoniy yaratuvchanlik, logopediya, ichki nutq, inson omili.

LEXICOGRAPHIC INTERPRETATION OF PSYCHOLINGUISTIC TERMS

Abstract. The article discusses psycholinguistics, which is considered a modern field of linguistics, and the specifics of giving related terms in dictionaries.

Key words and word expression: psycholinguistics, psychology, isomorphism, linguistic heredity, linguistic creativity, speech therapy, inner speech, human factor.

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

Аннотация. В статье рассматривается психолингвистика, считающаяся современной областью лингвистики, и специфика дачи связанных с ней терминов в словарях.

Ключевые слова и фразы: психолингвистика, психология, изоморфизм, языковая наследственность, языковое творчество, логопед, внутренняя речь, человеческий фактор.

Psixolingvistika psixologiya va tilshunoslik fanlarining uyg‘unlashuvidan yuzaga kelgan yangi soha sifatida e’tirof etiladi. Fan sifatida XX asrning o‘rtalarida shakllana boshlagan psixolingvistikaning yuzaga kelishida bir qancha omillar ko‘rsatiladi. Jumladan, a) maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini shakllantirish; b) aqliy nosog‘lom, kar-soqov hamda tug‘ma nutqiy nuqsonli bolalarni o‘qitish, logopediya; d) nutqiy buzilishlarni tiklash; e) madaniyatlararo aloqa¹kabilar.

Psixolingvistika termini ilk marta 1936-yilda amerikalik psixolog J.R.Kantor tomonidan qo‘llangan. 1946-yildan boshlab esa uning shogirdi N.G.Pronkoning “Til va psixolingvistika” nomli maqolasi e’lon qilinganidan so‘ng keng iste’molga kirgan².

Psixolingvistikaning asosiy tadqiqot obyekti nutqiy faoliyat subyekti bo‘lgan shaxs, til egasidir. Shu sababdan uning diqqat markazida inson turadi, eng muhim xususiyati ham inson omili ekanligi bilan o‘ziga xosdir³.

Tilshunoslik va psixologiya doirasidagi izlanishlar natijasi shuni ko‘rsatdiki, inson tafakkuri va nutq shakllari o‘rtasidagi bog‘liqlik juda ham yaqin hisoblanadi. Shu sababdan psixolingvistika nuqtayi nazaridan yondashilsa, til nafaqat muloqot vositasi, balki ma’naviyat hamda qadriyatning ifodasi hamdir.

¹Психолингвистика. Электронный учебно-методический комплекс по учебной дисциплине для специальности. Составитель: О.И. Уланович. – Минск: Изд-во Гревцова, 2010. – 240 с. – С. 3.

² Беянин В.П. Психолингвистика / Главный редактор Д. И. Фельдштейн. – Учебник. – М.: Флинта, 2003. – С. 3.

³ Usmanova Sh., Shamsiyeva Sh. Psixolingvistika. – Toshkent: Bookmany print, 2022. – B. 3.

Bugungi kun psixolingvistikasiga oid tadqiqotlar falsafa, psixologiya, tilshunoslik, semiotika, semantika, mantiq, sotsiologiya hamda tibbiyot bilan chambarchas bog'liq.

Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, psixolingvistikaning uchta asosiy nazariy manbasi mavjud:

1. Sepir–Uorf nazariy qarashlari. Unga ko'ra tilga psixologik yondashish zarurligi ta'kidlanadi. Ya'ni til bu ruh mahsuli bo'lib, u o'zida muayyan xalq madaniyatini mujassam etadi.

2. Amerikalik strukturalistlar hamda N.Xomskiyning ilmiy qarashlari. Unda ma'lum bir tildan foydalanish to'g'ri gap tuza olish qobiliyati bilan bog'liq g'oya ilgari suriladi.

3. Til va nutq masalalari bilan shug'ullanuvchi olimlarning ilmiy qarashlari. Bunda L.S.Vigotskiy, L.V.Sherba kabi olimlarning fikr, ichki so'z, nutqiy faoliyatga oid bildirgan fikrlari muhim sanaladi.

Psixolingvistikaning asosiy vazifasi quyidagilardan iborat:

1. Jamiyatda nutqiy faoliyatning vazifalarini o'rganish.
2. Muloqot ishtirokchilarning tabiati va nutqiy axboroti o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq etish.
3. Shaxsning kamol topishi hamda uning nutq rivojlanishi chambarchas bog'liqligini tahlil qilish.

Ta'kidlash lozimki, har doim oraliqdagi hodisalar kuchli va, o'z navbatida, juda e'tiborni talab qilishi bilan o'ziga xosdir. Jumladan, psixolingvistika sohasi ham psixologiya va tilshunoslikni birlashtirar ekan, unga oid terminlar ikkala fanning tutashgan xususiyatlarini aks ettira olishi lozim.

O'zbek tilshunosligida psixolingvistika terminlari lug'at shaklida hozirga qadar yaratilmagan. Shu sababdan biz bu jarayonda psixolingvistikaning o'ziga xos xususiyatlari va lug'atchilikdagi bu borada mavjud tajribalarga murojaat etildi.

Mazkur lug'atga kiritilgan terminlarni to'plashda o'zbek va jahon tilshunosligida yaratilgan ilmiy tadqiqotlar, adabiyotlardan manba sifatida foydalanildi. Tanlangan terminlar o'zbek tiliga ixcham tarzda tarjima qilindi. Termin xatboshidan har bir harfi bosh shaklda berilib, o'zlashma terminlarning kelib chiqishi katta qavsda ifodalandi. Masalan:

IZOMORFIZM (*lot.* izo – o'xshash + morfo – shakl) Tilning turli sath birliklarining ichki tuzilishi o'rtasidagi o'xshashlik ma'nosini ifodalaydi. Mazkur atama tilshunoslikka ilk bor Y.Kurilovich tomonidan kiritilgan. Uning fikricha, tovush komplekslari (masalan, bo'g'in) va semantik komplekslar (masalan, gap), funksional munosabatlaridan qat'i nazar, chuqur struktur parallelizmga ega. Ular o'rtasida izomorfizm deb nomlanishi mumkin bo'lgan ajoyib o'xshashlik bor.

Yuqorida ta'kidlanganidek, psixolingvistika faniga dastlab Amerika tilshunosligida asos solingan. Shu sababli fanga oid terminlarning aksariyati ingliz tilida. O'quvchiga qulaylik yaratish maqsadida terminlarning dastlabki nomlanishini oddiy qavslar orqali o'sha til grafikasida berildi. Masalan:

LISONIY IRSIYAT (*ing.* Language gene – FOXP2; *rus.* языковой ген) Insonga xos til va uni o'zlashtirish qobiliyati kabi o'ziga xosliklarni tashuvchi tabiiy ko'nikma.

Lug'atdan o'rin olgan terminlarga ularning tabiatidan kelib chiqib, atroflicha yondashildi. Masalan:

LISONIY YARATUVCHANLIK Til sohibining, asosan, bolalarning anglangan yoki anglanmagan holda til birliklariga o'ziga xos tarzda yondashishi. Bolalar nutqi ustida tadqiqotlar olib borgan mutaxassislarining fikricha, bola o'z ona tilini to'liq o'zlashtirgunicha til birliklaridan o'zi yaratgan qoidalarga ko'ra foydalanadi. Bu, ayniqsa, so'z yaratish jarayonida yaqqol kuzatiladi. Yoki

ICHKI NUTQ Ma'lum narsa, voqea-hodisa haqida o'ylanganda, qandaydir muammolarni miyada bajarganda, o'qilgan matn yoki suhbatni ichda qayta tushunish jarayonlarida foydalaniladigan ovozsiz, noverbal, xayoliy nutq. Ichki nutq so'zlovchiga verbal nutqning yuzaga chiqishi uchun tayyorgarlik bosqichini o'taydi.

Psixolingvistik terminlarning izohli lug'ati tanlangan birliklarni nisbatan kengroq yoritilishi bilan bu sohadagi boshqa lug'atlardan farqlanadi.

Mazkur lug'atni tuzishdan maqsad o'zbek tilshunosligida psixolingvistikaga oid tadqiqotlarga, shu soha bilan shug'ullanuvchi mutaxassislarga amaliy yordam sifatida fanga tegishli terminlarning mohiyatini chuqurroq, atroflicha yoritishdan iborat. Lug'at ilmiy tadqiqot institutlari, oliy ta'lim mutaxassislari, magistr hamda o'qituvchilarga mo'ljallangan.

REFERENCES

1. Белянин В.П. Психолингвистика / Главный редактор Д.И.Фельдштейн. – Учебник. – М.: Флинта, 2003. – С. 3.
2. Горелов И.Н., Седов К.Ф. «Основы психолингвистики». – М., 1997.
3. Залевская А.А. «Введение в психолингвистику». – М., 1999.
4. Леонтьев А.А. «Основы психолингвистики». – М., 1997.]
5. Психолингвистика. Электронный учебно-методический комплекс по учебной дисциплине для специальности. Составитель: О.И. Уланович. – Минск: Изд-во Гревцова, 2010. – С. 3.
6. Usmanova Sh., Shamsiyeva Sh. Psixolingvistika. – Toshkent: Bookmany print, 2022. – В. 3.